

พัฒนาการความเป็นเมืองในทุ่งรังสิต กับพลวัตพื้นที่สีเขียวชานเมืองกรุงเทพฯ

อาสาฬห สวรรณฤทธิ์

สาขาวิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

การขยายตัวของความเป็นเมืองที่รุกกล้าเข้าไปในพื้นที่สีเขียวชานเมืองกรุงเทพฯ ยังปรากฏตัวอย่างต่อเนื่องในพื้นที่ทุ่งรังสิต เป็นพลวัตที่ส่งผลกระทบต่อเกี่ยวเนื่องกันในหลายมิติทั้งในเชิงสิ่งแวดล้อมและสังคม จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางด้านภูมิทัศน์ของทุ่งรังสิต ซึ่งให้เห็นถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อพัฒนาการความเป็นเมือง กล่าวคือ การขยายตัวของพื้นที่เกษตรกรรมชานเมืองภายหลังจากการพัฒนาโครงการชลประทานโดยการขุดคลองอย่างเป็นระบบ อันทำให้มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนริมคลอง และต่อมาได้มีพัฒนาการที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาสาธารณูปโภคสาธารณูปการ ที่ส่งผลให้ความเป็นเมืองเติบโตอย่างต่อเนื่องบนพื้นที่ตามแนวเส้นทางคมนาคมหลัก รวมทั้งการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ที่ทำให้เกิดการขยายตัวของความเป็นเมืองอย่างรวดเร็วและรุนแรง กระจายตัวไปตามถนนสายหลักเลียบคลองรังสิต คลองซอย และพื้นที่เขตอุตสาหกรรม จวบจนในปัจจุบันที่มีพัฒนาการควบคู่ไปกับขยายตัวของกรุงเทพฯ แบบมหานคร เกิดเป็นการขยายตัวเมืองต่อเนื่องเป็นเมืองเดียวกัน และมีแนวโน้มที่จะขยายตัวต่อไปในอนาคต

The Urban Evolution in Tung Rangsit and Bangkok's Green Suburb Dynamic

Asan Suwanarit

Department of Landscape Architecture, Faculty of Architecture and Planning, Thammasat University

Abstract

The continuing pace of urban expansion into Bangkok's green suburbs is also more and more evident in Tung Rangsit, where land use is essentially changing from paddy elds to urban dwellings. This transformation is giving rise not only to environmental but also to socio-cultural issues. In this paper, the landscape change dynamic of Tung Rangsit was studied. The resulting findings show that its urban evolution has been profoundly influenced by past agricultural development. This is reflected in evidence of waterfront settlements along the extensive canal network, and later in the form of ribbon development along highways that were often built on the border ridges of rice elds. As part of the National Development Plan's strategy to promote industry in the 1960s, there was an increasingly rapid programme

of urban development on the main road alongside the Rangsit Canal. Over the past decades, the change of land usage in Tung Rangsit has also reected the growth of the Bangkok Metropolitan Region. This has led to the metropolitan development of urban-rural areas, which is likely to continue.

บทนำ

การขยายตัวของความเป็นเมืองที่รุกกล้าเข้าไปในพื้นที่สีเขียวชานเมืองกรุงเทพฯ ยังปรากฏตัวอย่างต่อเนื่องในพื้นที่ทุ่งรังสิต เป็นพลวัตที่ส่งผลกระทบต่อเกี่ยวเนื่องกันในหลายมิติทั้งในเชิงสิ่งแวดล้อมและสังคม จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางด้านภูมิทัศน์ของทุ่งรังสิต ชี้ให้เห็นถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อพัฒนาการความเป็นเมือง กล่าวคือ การขยายตัวของพื้นที่เกษตรกรรมชานเมืองหลังจากการพัฒนาโครงการชลประทานโดยการขุดคลองอย่างเป็นระบบ อันทำให้มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนริมคลอง และต่อมาได้มีพัฒนาการที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาสาธารณูปโภคสาธารณูปการ ที่ส่งผลให้ความเป็นเมืองเติบโตอย่างต่อเนื่องบนพื้นที่ตามแนวเส้นทางคมนาคมหลัก รวมทั้งการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ที่ทำให้เกิดการขยายตัวของความเป็นเมืองอย่างรวดเร็วและรุนแรง กระจายตัวไปตามถนนสายหลักเลียบคลองรังสิต คลองข่อย และพื้นที่เขตอุตสาหกรรม จวบจนในปัจจุบันที่มีพัฒนาการควบคู่ไปกับการขยายตัวของกรุงเทพฯ แบบมหานคร เกิดเป็นการขยายตัวเมืองต่อเนื่องเป็นเมืองเดียวกัน และมีแนวโน้มที่จะขยายตัวต่อไปในอนาคต

ความเป็นเมืองคืออะไร?

“เมือง” ได้รับการนิยามที่แตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัยบนพื้นฐานที่แสดงถึงพื้นที่ที่มีขอบเขตแยกออกจากชนบท และมีแบบแผนของการจัดองค์กรภายในที่ชัดเจน อย่างไรก็ตามความหมายกว้างๆ ของเมือง หมายถึง การตั้งถิ่นฐานถาวรขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยสิ่งปลูกสร้างถาวร ประกอบด้วยอาคารบ้านเรือน และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เพื่อ

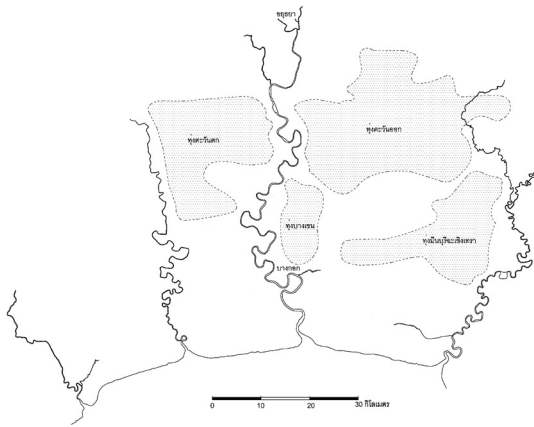
รองรับประชากรจำนวนมาก และมีความหนาแน่นที่อยู่ในระดับสูง

พัฒนาการของความเป็นเมือง เป็นกระบวนการของโครงสร้างทางสังคมที่ก่อให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นพลวัตเกี่ยวข้องกับเปลี่ยนแปลงประชากร กระบวนการผลิตและสภาพแวดล้อมทางสังคม ที่มีการกระจุกตัวบนพื้นที่ค่อนข้างมาก นอกจากนี้ สิ่งที่มีสัมพันธ์กับพัฒนาการความเป็นเมืองโดยเฉพาะ คือ การกระจุกตัวของประชากรที่เพิ่มขึ้นในพื้นที่ หรือที่เรียกว่าความหนาแน่น (Werner Z. Hirsch 1973 อ้างใน กฤษ เพิ่มทันจิตต์ 2536)

จวบจนปัจจุบัน พัฒนาการของความเป็นเมืองนับได้ว่าเป็นและยังคงเป็นหนึ่งในปรากฏการณ์ที่ดำรงอยู่อย่างรุนแรงและมีพัฒนาการอย่างรวดเร็วในศตวรรษนี้ หน่วยงานทางด้านประชากรศาสตร์ขององค์การสหประชาชาติ ได้รายงานไว้ว่า ปี พ.ศ. 2551 เป็นปีแรกในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติที่ประชากรโลกมากกว่าครึ่งหนึ่งมีการตั้งถิ่นฐานในเมือง และจากรายงานฉบับเดียวกันได้มีการคาดการณ์ว่า เมืองเหล่านี้จะต้องรองรับประชากรที่จะเพิ่มขึ้นอีกรวมกว่า 5 ล้านล้านคนภายในปี พ.ศ. 2583 โดยมีศูนย์กลางของการกระจุกตัวอยู่ในทวีปเอเชีย และแอฟริกา (UNFPA 2007)

พัฒนาการความเป็นเมืองของกรุงเทพมหานคร

ตามเอกสารบันทึกการเดินทางของ เลอว์แบร์ เดอร์ ลา (Loubere de la) ในทศวรรษที่ 1690 ได้บรรยายถึงลักษณะภูมิทัศน์ของสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างแต่เดิมในสมัยอยุธยา ว่ามีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มดินดอนปากแม่น้ำ

แผนที่ 1: แสดงพื้นที่ทุ่งหญ้าชุ่มน้ำ บริเวณสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ตอนล่างในสมัยอยุธยา ก่อนการขุดคลองลัด ที่มา: ปรับปรุงแผนที่เดิมจาก Takaya, Y. อ้างใน Jarupongsakul, T. (n.d.)

และมีสภาพเป็นทุ่งหญ้าชุ่มน้ำขนาดใหญ่อยู่ (อ้างใน ธนวัตร จารุงษ์สกุล อ้างใน สถาบันไทยศึกษา 2537) จวบจนภายหลังการล่มสลายของยุคอยุธยา จึงได้มีการย้ายถิ่นฐานบ้านเรือนมาสู่บริเวณชุมชนบางกอกเดิม ที่ตั้งอยู่บนดินตะกอนปากแม่น้ำ และต่อมาได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเมืองหลวงแห่งใหม่ของประเทศในยุครัตนโกสินทร์ การตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองในบริเวณที่เป็นที่ราบลุ่มดินดอนปากแม่น้ำจึงมีพัฒนาการอย่างจริงจัง มีการขุดคลองลัดแม่น้ำ คลองคูเมือง และคลองเชื่อมแม่น้ำ และเริ่มมีการอพยพเข้ามาจับจองพื้นที่ดินริมคลองเพื่ออยู่อาศัยและทำการเกษตรกรรม

ในระยะเริ่มต้นของการก่อสร้างเมือง กรุงเทพมหานครมีพื้นที่ประมาณ 4.14 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,589 ไร่ และได้เริ่มมีการอพยพของประชากรเข้ามาอยู่อาศัยภายในเขตกำแพงเมือง บริเวณริมคลองใกล้กำแพงเมือง รวมทั้งตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาด้านตะวันตก จวบจนถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 ได้มีการขยายเมืองออกไปอีกชั้นหนึ่งด้วยการขุดคลองคูเมืองชั้นนอก อีกทั้งได้มีการพัฒนาระบบคมนาคมทางบกโดยการสร้างถนนเจริญกรุง บำรุงเมือง เพ็ญนคร และถนนสีลม จนทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองไปทางด้านทิศใต้ของพระนคร ซึ่งมีหลักฐานว่าในปี พ.ศ. 2443 กรุงเทพมหานครมีพื้นที่เมืองเพิ่มมากขึ้นเป็น 13.32 ตารางกิโลเมตร หรือ 8,330 ไร่โดยประมาณ ต่อมาในรัชสมัยของ

รัชกาลที่ 5 ได้ทรงโปรดฯ ให้มีการปรับปรุงกรุงเทพฯ ให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ส่งผลให้กรุงเทพมหานครมีการขยายตัวของเมืองอย่างต่อเนื่องไปทางทิศเหนือของพระนคร ที่มีการสร้างถนนราชดำเนินและสะพานเชื่อมพื้นที่พระบรมมหาราชวังและเขตพระราชฐานใหม่ ทั้งยังมีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ในพื้นที่เมือง อาทิเช่น ระบบรถราง ระบบประปา ตลอดจนก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายแรกจากกรุงเทพฯ ไปยังสมุทรปราการและต่อมาไปยังอยุธยา และได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องในรัชสมัยของรัชกาลที่ 6 และ 7 ที่โปรดฯ ให้สร้างถนนเพิ่มเติมโดยเฉพาะทางด้านทิศตะวันออกของเมืองและการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเพื่อเชื่อมเมืองฝั่งตะวันออกและตะวันตกเข้าด้วยกัน ทำให้กรุงเทพมหานครมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพไปเป็นอย่างมาก (สำนักผังเมือง 2547 อ้างใน กาญจนาดั่งชลทิพย์ 2550)

ภายหลัง ปี พ.ศ. 2504 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่หนึ่ง ที่มุ่งเน้นการพัฒนากรุงเทพมหานครให้เป็นศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของประเทศ ได้ส่งผลให้ความเป็นเมืองเติบโตอย่างต่อเนื่องบนพื้นที่ตามแนวเส้นทางคมนาคมหลักอย่างรวดเร็วและรุนแรง กระจ่ายตัวไปตามถนนสายหลักในพื้นที่ชานเมืองของกรุงเทพฯ

ในปัจจุบัน กรุงเทพมหานครครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 1,568 ตารางกิโลเมตร หรือ 980,568 ไร่โดยประมาณ ซึ่งมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นจากเมื่อครั้งได้รับสถาปนาเป็นเมืองหลวงกว่า 378 เท่าตัว มีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นถึง 50 เขต โดยได้มีการจัดแบ่งเขตเรียงเป็นชั้นๆ ตามการตั้งถิ่นฐานของชุมชน คือ 1) เขตชั้นใน (inner city) ประกอบด้วยศูนย์กลางเมืองเดิมซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สถาปนาเมือง และพื้นที่อนุรักษ์ทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งเขตต่างๆ อีก 21 เขตการปกครอง ที่ส่วนใหญ่มีความหนาแน่นเกินกว่า 10,000 คนต่อตารางกิโลเมตร 2) เขตชั้นกลางหรือรอยต่อเขตเมือง (urban fringe) ประกอบด้วย 22 เขตปกครองซึ่งมีการขยายตัวของประชากรอย่างต่อเนื่องในรัศมีระหว่าง 10 - 20 กิโลเมตรจากจุดศูนย์กลางเมือง และ 3) เขตชั้นนอกหรือเขตชานเมือง (suburb) ประกอบด้วย 11 เขตปกครอง ซึ่งยังมีลักษณะเป็นพื้นที่ว่างและพื้นที่

เกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ และอยู่ห่างจากศูนย์กลางเมืองเกินกว่า 20 กิโลเมตร (ที่มา: สำนักผังเมือง 2547 อ้างใน กาญจนนา ตั้งชลทิพย์ 2550)

นอกเหนือจากการขยายตัวของพื้นที่เมืองภายในพื้นที่ส่วนที่เป็นกรุงเทพมหานครแล้ว พื้นที่ชานเมืองกรุงเทพฯ ยังขยายตัวต่อไปยังจังหวัดข้างเคียงที่อยู่ติดกันตามลักษณะการเติบโตของเมืองแบบมหานคร (metropolis) ซึ่งหมายถึงเขตพื้นที่เมืองที่มีการผสมผสานทางสังคมและเศรษฐกิจเข้าด้วยกันตามการขยายระบบสาธารณูปโภคต่างๆ โดยได้รวมพื้นที่ของ 5 จังหวัดปริมณฑล คือ สมุทรปราการ ปทุมธานี สมุทรสาคร นครปฐม และนนทบุรี รวมพื้นที่ทั้งหมด 7,761 ตารางกิโลเมตร และจากลักษณะการพัฒนาของประเทศที่ผ่านมาทำให้กรุงเทพมหานครมีลักษณะเป็นเมืองที่มีความเป็นเอกนคร (primate city) สูง (กาญจนนา ตั้งชลทิพย์ 2550) ทำให้กรุงเทพมหานครเป็นศูนย์กลางการจัดการบริหาร เศรษฐกิจ การค้า การศึกษา การสาธารณสุข การท่องเที่ยว เทคโนโลยีและการสื่อสาร อีกทั้งความได้เปรียบจากโครงสร้างของระบบคมนาคม ส่งผลให้การพัฒนาความเป็นเมืองของภาคกรุงเทพมหานครและปริมณฑล (BMR – Bangkok Metropolitan Region) เติบโตอย่างต่อเนื่อง ทั้งในเชิงการขยายตัวของพื้นที่และการเติบโตของประชากร การจ้างงานและเศรษฐกิจ (กรมโยธาธิการและผังเมือง 2551) จนในปัจจุบันยากที่จะแยกเขตของกรุงเทพมหานครกับเขตของจังหวัดปริมณฑลเหล่านี้ได้ เพราะมีความต่อเนื่องของเมืองที่เกือบจะเรียกได้ว่าเป็นเมืองเดียวกัน (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม 2524 อ้างใน กาญจนนา ตั้งชลทิพย์ 2550)

ปัจจัยดังกล่าวเป็นผลให้เกิดการขยายพื้นที่ความเจริญจากกรุงเทพมหานครและปริมณฑลอย่างต่อเนื่อง ไปสู่จังหวัดใกล้เคียงมากขึ้น เกิดเป็นการขยายตัวของเมืองไปยังเมืองที่ต่อเนื่องติดต่อกันตามระบบโครงข่ายสาธารณูปโภค หรือที่เรียกว่า อภิมหานคร (megapolis) ทำให้เกิดเป็นการกำหนดเขตพื้นที่ส่วนขยาย (EBMR – Extended Bangkok Metropolitan Region) ซึ่งรวมกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เข้ากับอีก 7 จังหวัดใกล้เคียง คือ พระนครศรีอยุธยา และสระบุรีทางภาคเหนือ ทางทิศตะวันตกขยายไปทาง

จังหวัดราชบุรี และเพชรบุรี และยังขยายไปถึงตลอดแนวชายฝั่งทะเลตะวันออก คือ จังหวัดชลบุรี ฉะเชิงเทรา และระยอง (สำนักงานเศรษฐกิจแห่งชาติและสังคม อ้างใน กาญจนนา ตั้งชลทิพย์ 2550)

พลวัตพื้นที่สีเขียวชานเมืองกรุงเทพฯ

พื้นที่รอบกรุงเทพมหานคร ได้รับการขึ้นชื่อว่าเป็นพื้นที่สีเขียวที่เป็นแหล่งเกษตรกรรมขั้นดีของประเทศ ทั้งนี้เนื่องจากสภาพปัจจัยที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างหรือดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ อันเป็นพื้นที่ราบขนาดใหญ่ที่ค่อยๆ เทลาดลงสู่อ่าวไทยทีละน้อย จึงทำให้กระแสน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสาขาหลายสายไหลไม่รุนแรงเพียงพอที่จะกัดเซาะพื้นน้ำให้ลึกได้อย่างสม่ำเสมอ และเป็นเส้นตรงได้ จึงเกิดเป็นสายน้ำที่คดเคี้ยวที่มีตะกอนสะสมจนเกิดเป็นเกาะกลางน้ำหรือสันดอนขึ้น (สวท เสนาณรงค์ 2516 อ้างใน ปิยนาด บุนนาคและคณะ 2525) จากลักษณะภูมิประเทศดังกล่าว ส่งผลให้พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์ชุ่มชื้น เหมาะสำหรับการเพาะปลูกโดยเฉพาะข้าว

นอกเหนือจากความอุดมสมบูรณ์ของดินแล้ว การจัดการน้ำก็ยังเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญในการพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมที่นอกจากจะใช้ในกระบวนการเพาะปลูก ยังรวมถึงในการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรอีกด้วย โดยไม่เพียงจะมีกรพยายามใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่จากแม่น้ำแล้ว ยังมีการใช้ประโยชน์จากคลองธรรมชาติซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำนั้นๆ อีกทั้งหากคลองที่มีอยู่ไม่เพียงพอกับความต้องการก็มีการขุดคลองเป็นคลองข่อยจากแม่น้ำเพิ่มเติมไปยังพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไป

จากการศึกษาถึงความเป็นมาและวิวัฒนาการของการขุดคลองในกรุงเทพมหานครและบริเวณใกล้เคียง ของปิยนาด บุนนาคและคณะ รวมทั้งการศึกษาวิวัฒนาการของการพัฒนาที่ดินบริเวณที่ราบลุ่มดินดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาของ ธนวัตร จารุพงษ์สกุล สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการที่มีผลต่อการทำการเกษตรกรรมชานเมืองกรุงเทพฯ โดยแบ่งออกเป็น 4 ช่วงดังนี้

แผนที่ 2: แสดงการขุดคลองในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการทำสนธิสัญญาเบาริง
ที่มา: ปรับปรุงแผนที่เดิมจากหอสมุดแห่งชาติอ้างใน ปิยนาด บูณาค และคณะฯ (2525) และจาก Takaya, Y. อ้างใน Jarupongsakul, T. (n.d.)

แผนที่ 3: แสดงการขุดคลองในสมัยรัชกาลที่ 4 ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริง
ที่มา: ปรับปรุงแผนที่เดิมจากหอสมุดแห่งชาติอ้างใน ปิยนาด บูณาค และคณะฯ (2525) และจาก Takaya, Y. อ้างใน Jarupongsakul, T. (n.d.)

1. ยุคริเริ่มต้นการพัฒนา ก่อนสนธิสัญญาเบาริง

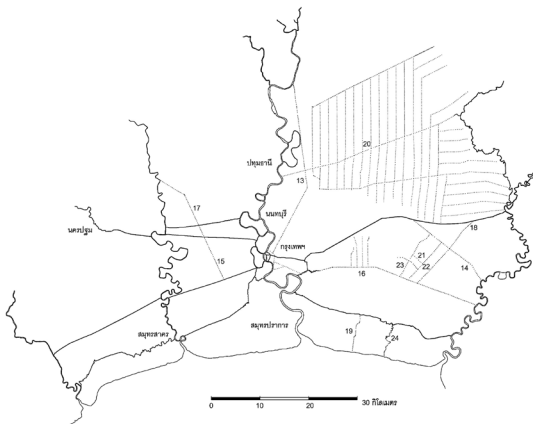
ถึงแม้การพัฒนาที่ดิน ภายหลังจากการสถาปนากรุงเทพมหานครขึ้นเป็นเมืองหลวงแห่งใหม่ของประเทศ จะยังมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับสมัยอยุธยา กล่าวคือ การขุดคลองส่วนใหญ่ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 1 และ 2 มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการสร้างเมืองและขยายเมืองหลวง คือ (1) คลองหลอด (2) คลองบางลำพู-โอง่าง การขุดคลองลัดแม่น้ำเพื่อการคมนาคมทั้งเพื่อการติดต่อค้าขายและทางทหาร อย่างไรก็ตามได้เริ่มมีการเปิดพื้นที่ให้ผู้คนเข้ามาจับจองที่ดินริมคลองเพื่ออยู่อาศัยและเริ่มทำเกษตรกรรมในพื้นที่ทางด้านทิศตะวันออกของพระนคร (3) คลองบางกะปิที่ขุดต่อคลองคูเมืองใหม่ ต่อมาภายหลังในรัชสมัยของรัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะชักจูงชาวนาจากรอบนอกกรุงเทพฯ ให้อพยพมาตั้งถิ่นฐานการทำงานในบริเวณริมคลองขุดใหม่สายยาว ที่เชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีนและแม่กลองทางทิศตะวันตก คือ (4) คลองสุนัขหอน และกับแม่น้ำบางปะกงทางทิศตะวันออก คือ (5) คลองแสนแสบ

2. ยุคขยายการพัฒนา ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริง

ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 ได้มีการขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่เมืองหลวง คือ (6) คลองผดุงกรุงเกษม (7) คลองหัวลำโพง (8) คลองสาทร และภายหลังจากที่ประเทศไทยได้มีการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2389 ได้ส่งผลให้การค้าขายภายในเมืองและการค้าขายกับต่างประเทศเจริญขึ้นโดยเฉพาะผลิตผลทางการเกษตร อาทิเช่น ข้าว น้ำตาล พริกไทย เป็นต้น จึงทำให้เริ่มมีการขยายพื้นที่เกษตรกรรมจากการขุดคลอง โดยเฉพาะจากแถบตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างจริงจัง โดยรัฐบาลมีเป้าหมายอย่างชัดเจนว่าต้องการเปลี่ยนที่ดินรกร้างว่างเปล่าให้กลายเป็นนาได้แก่ (9) การขุดคลองพระปฐม (10) คลองมหาสวัสดิ์ (11) คลองภาษีเจริญ และ (12) คลองดำเนินสะดวก ซึ่งลักษณะของคลองที่ขุดในสมัยนี้ยังไม่ใช่วงานชลประทานที่แท้จริง เพราะยังคงต้องอาศัยการหมุนของน้ำจากแม่น้ำเป็นตัวส่งน้ำเข้าคลอง อย่างไรก็ตามที่ดินริมคลองขุดเหล่านี้ส่วนใหญ่ถูกพระราชทานให้แก่พระราชวงศ์และขุนนางข้าราชการชั้นสูง จึงมักถูกปล่อยทิ้งว่างเปล่าหาได้ใช้ประโยชน์ทางด้านเกษตรกรรมอย่างเต็มที่

3. ยุคเจริญก้าวหน้าของการพัฒนา

รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์ในการปรับปรุงประเทศ ให้ทันสมัย รวมทั้งขยายพื้นที่เกษตรกรรมให้เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อนำผลผลิตไปค้าขายกับต่างประเทศ เช่นเดียวกับในรัชสมัยที่ผ่านมา แต่ด้วยระยะเวลาการครองราชย์ของรัชกาลที่ 5 ที่ยาวนานถึง 42 ปีเศษ ทำให้ทรงโปรดฯ ให้มีการปฏิรูปบ้านเมืองได้แทบทุกด้าน ซึ่งรวมทั้งตั้ง “กรมคลอง” ขึ้นมาดูแลการขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูกอย่างจริงจังมากกว่ายุคก่อนๆ อีกทั้งยังได้ออกกฎข้อ

แผนที่ 4: แสดงการขุดคลองในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มา: ปรับปรุงแผนที่เดิมจากหอสมุดแห่งชาติอ้างใน ปิยนาด บุนนาค และคณะฯ (2525) และจาก Takaya, Y. อ้างใน Jarupongsakul, T. (n.d.)

บังคับวางระเบียบในการขุดคลอง เรียกว่า “ประกาศขุดคลอง” เพื่อเป็นการควบคุมสิทธิการครอบครองที่ดินสองฝั่งคลองที่ขุดขึ้นใหม่ ที่มุ่งเน้นให้มีการใช้ที่ดินอย่างสูงสุดเพื่อการเพาะปลูกมากกว่าการถือครองเพื่อเก็งกำไร ซึ่งต่อมาได้พระราชทานพระบรมราชาอนุญาตให้เอกชน หรือบริษัทเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมกับรัฐบาลให้เป็นผู้ดำเนินการขุดคลองและได้สิทธิในการดูแลรักษาคลองเป็นจำนวนมากตามลำดับปี ดังนี้ (13) คลองเปรมประชากร (14) คลองนครเนื่องเขต (15) คลองทวีวัฒนา (16) คลองประเวศบุรีรมย์ (17) คลองนราภิรมย์ (18) คลองเป็ริง (19) คลองนิคมยาตรา (20) คลองรังสิต (21) คลองหลวงแพ่ง (22) คลองอุดมชนจร (23) คลองเจริญ และ (24) คลองบางพลีใหญ่ ส่งผลให้พื้นที่ที่เคยเป็นที่ลุ่มน้ำขัง และปล่อยรกร้างขนาดใหญ่

แถบฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้รับการพัฒนาเป็นพื้นที่เกษตรกรรมแห่งใหม่ของกรุงเทพฯ เกิดเป็นปรากฏการณ์ “ตื่นที่ดิน” ที่ทำให้เกิดการอพยพและจับจองที่ดินในพื้นที่ที่ได้รับการพัฒนาเหล่านี้เป็นอย่างมาก

4. ยุคปรับปรุงการพัฒนาโครงการชลประทาน

หลังการขุดคลองและพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมในช่วงที่ผ่านมา พื้นที่เกษตรหลายแห่งเริ่มประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำอย่างต่อเนื่อง ทำให้พื้นที่นาหลายแห่ง เช่น พื้นที่ทุ่งรังสิตไม่สามารถใช้งานได้ ประกอบกับพื้นที่เกษตรกรรมใหม่หลายแห่งอยู่ห่างไกลจากเขตพระนครมากทำให้ไม่มีความปลอดภัยดีพอ และเกิดปัญหาในการอยู่อาศัย จนชาวนาบางส่วนได้อพยพออกจากพื้นที่ เป็นที่สังเกตว่า ปัญหาหลักของการขาดแคลนน้ำในคลองที่ขุดเสร็จนั้น เนื่องจากไม่สามารถควบคุมระดับน้ำในคลองได้ จึงทำให้มีปัญหาการขาดน้ำและเกิดการตื่นเขินขึ้น โดยในปลายรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 และ ตลอดรัชสมัยของรัชกาลที่ 6 และ 7 รัฐบาลได้ทรงตระหนักถึงปัญหาและความจำเป็นที่จะต้องนำวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่มาช่วยปรับปรุงระบบคลองขุด โดยมีการสร้างเขื่อนกันแม่น้ำเจ้าพระยา และแบ่งพื้นที่เกษตรกรรมบนพื้นที่ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างออกเป็นพื้นที่ที่มีชลประทานโครงการย่อยๆ อย่างเป็นระบบซึ่งในปัจจุบัน ประกอบด้วยตัวอย่างโครงการที่สำคัญ คือ โครงการชลประทานป่าสักใต้ โครงการชลประทานเชียงราก - คลองด่าน โครงการชลประทานแม่น้ำสุพรรณ โครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่ โครงการเขื่อนภูมิพลและเขื่อนสิริกิติ์

พื้นที่สีเขียวชานเมืองในกรุงเทพฯ และปริมณฑล

ตามนโยบายผังภาคกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ได้กำหนดลักษณะการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมส่วนใหญ่อยู่ในเขตชั้นนอกของกรุงเทพฯ และปริมณฑล ทั้งทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนใหญ่ใน จังหวัดนครปฐม พื้นที่อำเภอบางเลน ดอนตูม นครชัยศรี สามพราน และบางส่วนของอำเภอเมือง และกำแพงแสน จังหวัดสมุทรสาคร ใน

อำเภอบ้านแพ้วบางส่วน จังหวัดนนทบุรี ในอำเภอไทรน้อย บางใหญ่ บางบัวทอง ลาดหลุมแก้ว และพื้นที่ที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาในจังหวัดปทุมธานี พื้นที่อำเภอหนองเสือ ด้านตะวันออกของอำเภอธัญบุรี ลำลูกกา คลองหลวง จังหวัดสมุทรปราการ ในอำเภอบางบ่อบางส่วน และกรุงเทพมหานคร ในเขตหนองจอก ลาดกระบัง และบางขุนเทียน มีพื้นที่รวมทั้งหมดประมาณ 4,996 ตารางกิโลเมตร หรือคิดเป็นร้อยละ 65 โดยประมาณของพื้นที่ภาคทั้งหมด อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการเกษตรกรรมระดับสูง ถึง 3,191 ตารางกิโลเมตร หรือคิดเป็นร้อยละ 42 ของพื้นที่ภาคทั้งหมด จึงได้รับการกำหนดให้เป็นพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ โดยอนุรักษ์และสงวนพื้นที่เกษตรกรรมไว้ เพื่อแก้ไขปัญหาการรุกกล้าและความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ที่ดิน รวมทั้งเป็นพื้นที่สีเขียวที่สนับสนุนให้เกิดความน่าอยู่ของเมืองอีกด้วย (ที่มา: กรมโยธาธิการและผังเมือง 2551)

ทุ่งรังสิต

กว่า 1 ศตวรรษที่ผ่านมา ทุ่งรังสิตเป็นหนึ่งในพื้นที่ชานเมืองกรุงเทพฯ ที่สำคัญ และได้มีพัฒนาการที่ส่งผลกระทบต่อมิติทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างต่อเนื่อง เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2433 หลังจากมีการเริ่มขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ คลองแยกและคลองซอยรวมทั้งสิ้น 43 คลองโดยบริษัทขุดคลองแควนสยาม เมื่อครั้งนั้น รัฐบาลมีวัตถุประสงค์เพื่อเปิดพื้นที่กรังว่างเปล่าในท้องทุ่งหลวงตะวันออก ให้เป็นแหล่งเพาะปลูกทำนาเช่นเดียวกับทุ่งแสนแสบซึ่งอยู่ใกล้เคียงในขณะเดียวกัน บริษัทขุดคลองก็ได้รับสิทธิในการจัดสรรที่ดินสองฝั่งคลองเป็นผลตอบแทน (อ้างใน ปิยนาด บุนนาค และคณะ 2525) โดยที่อาณาบริเวณของทุ่งรังสิตเมื่อเสร็จสิ้นการขุดคลอง ในปี พ.ศ. 2447 ได้ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 2,000 ตารางกิโลเมตร หรือ 1.5 ล้านไร่โดยประมาณ ส่วนใหญ่ในอำเภอคลองหลวง อำเภอธัญบุรี กิ่งอำเภอหนองเสือ และอำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี และบางส่วนของอำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอหนองแค และอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา เขตหนองจอก และเขตบางเขน กรุงเทพมหานคร (ฉลอง สุนทราวาณิชย์ อ้างใน สถาบันไทยศึกษา 2537)

การปลูกข้าวในยุคบุกเบิกพื้นที่ในพื้นที่ทุ่งรังสิต คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2432 พบว่าไม่ค่อยประสบความสำเร็จ เนื่องจากคลองที่ขุดไม่สามารถส่งน้ำให้แก่การทำนาได้ตามต้องการ และปัญหาเรื่องน้ำยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นปริมาณน้ำที่มากไปบ้างหรือน้อยไปบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ปี พ.ศ. 2449 เกิดปัญหาขาดแคลนนํ้าอย่างหนัก เป็นผลให้คลองรังสิตหลายช่วงเกิดการตื้นเขิน ประกอบกับการพัฒนาพื้นที่ได้ทำให้น้ำที่เคยท่วมทุ่งอยู่ระบายออกไปและเมื่อกำมะถันในดินที่อยู่ในรูปของแร่ไฟโรต์ได้สัมผัสกับอากาศและความชื้นในดิน ก็ได้เปลี่ยนรูปเป็นกรดกำมะถัน ส่งผลให้เกิดสภาพดินเปรี้ยวอย่างรุนแรง โดยมีหลักฐานระบุว่าในพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมดจำนวน 400,000 ไร่ในขณะนั้น เป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวได้จริงเพียงร้อยละ 40 เท่านั้น (ธนวัตร จารุพงษ์สกุล อ้างใน สถาบันไทยศึกษา 2537)

เมื่อการก่อสร้างโครงการชลประทานป่าสักให้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2467 พบว่า พื้นที่คลองรังสิตได้รับน้ำมากขึ้น ส่งผลให้ปัญหาการตื้นเขินของคลองลดลง แต่ชาวบ้านยังต้องประสบกับปัญหาน้ำท่วมล้นฝั่งจากแม่น้ำเจ้าพระยาในบางปี จนกระทั่งการก่อสร้างโครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่แล้วเสร็จในราวปี พ.ศ. 2500 จึงทำให้สามารถควบคุมปริมาณน้ำที่เข้ามาในพื้นที่ทุ่งรังสิตได้ดีขึ้น ส่งผลให้การผลิตและการค้าข้าวในเขตนี้ดำเนินไปได้อย่างมั่นคง และเริ่มมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อภาคเศรษฐกิจในการส่งออกข้าวของประเทศ จนเกิดการอพยพของประชากรเข้ามาตั้งถิ่นฐานชุมชนเกษตรและทำการค้าขายข้าวเป็นหลัก (สุนทรีย์ อาสะวีย์ และเรืองวิทย์ ลีมนพาท อ้างใน สถาบันไทยศึกษา 2537)

หลังจากนั้น บางส่วนของทุ่งรังสิตได้เปลี่ยนแปลงจากการเพาะปลูกข้าวอย่างเดียวไปเป็นการเพาะปลูกผสมกับพืชเศรษฐกิจประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นพืชไร่ และผักผลไม้ต่างๆ (ฉลอง สุนทราวาณิชย์ อ้างใน สถาบันไทยศึกษา 2537) โดยเริ่มมีนายทุนจากกรุงเทพฯ เข้าไปลงทุนให้เกษตรกรทำสวนกล้วยและส้มกันมากขึ้น ในช่วง พ.ศ. 2512-17 ซึ่งน่าจะเป็นเพราะให้ผลตอบแทนที่สูงกว่าการทำนา (ธนวัตร จารุพงษ์สกุล อ้างใน สถาบันไทยศึกษา 2537) ในรอบกว่า 3 ทศวรรษสุดท้ายที่ผ่านมา พื้นที่เกษตรของทุ่งรังสิตแบบดั้งเดิมได้เริ่มก้าวเข้าสู่ระบบเกษตรสมัยใหม่ คือ มีการใช้

เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในภาคการผลิตมากขึ้น รวมทั้งมีการส่งเสริมการปลูกพืชพลังงาน และในขณะเดียวกัน พื้นที่เกษตรกรรมในทุ่งรังสิตบางส่วนเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่โรงงานอุตสาหกรรมสืบเนื่องมาจากการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่หนึ่ง ในปี พ.ศ.2504 ที่ส่งผลให้เกิดการกระจายตัวของอุตสาหกรรมการผลิตเข้ามาในพื้นที่ทุ่งรังสิต เมื่อเปรียบเทียบข้อมูลการใช้ที่ดิน พ.ศ. 2532 – 2545 พบว่าพื้นที่เกษตรกรรมที่มีอยู่เดิมมาแต่อดีตได้ปรับลดลง ร้อยละ 1.55 โดยเฉพาะระหว่างคลองสามถึงคลองห้า (ที่มา: สำนักงานโยธาและผังเมืองฯ 2548)

อย่างไรก็ตาม พื้นที่ส่วนใหญ่ของทุ่งรังสิตในปัจจุบันยังมีลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นพื้นที่เกษตรกรรม จากแผนที่แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินในภาคกรุงเทพฯ และปริมณฑล พ.ศ. 2548 พบว่ามีลักษณะการใช้ที่ดินทางด้านเกษตรกรรมในพื้นที่ทุ่งรังสิตรวมประมาณ 1.2 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 86 ของพื้นที่ทุ่งรังสิตทั้งหมด หรือคิดเป็นเกือบร้อยละ 40 ของพื้นที่เกษตรกรรมในภาคกรุงเทพฯ มหานครและปริมณฑลทั้งหมด (ที่มา: สำนักงานโยธาและผังเมืองฯ 2548)

พัฒนาการความเป็นเมืองในทุ่งรังสิต

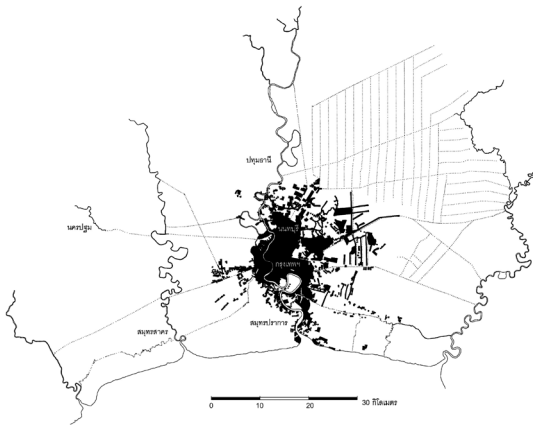
ผลพวงจากการเริ่มเปิดพื้นที่โดยการขุดคลองรังสิตในรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 เป็นสิ่งจูงใจให้ผู้คนอพยพเข้ามาจับจองพื้นที่เพื่ออยู่อาศัยและทำเกษตรกรรมบนพื้นที่ทุ่งรังสิต ซึ่งเป็นการตั้งถิ่นฐานนอกเขตเมืองกรุงเทพฯ ในยุคแรกๆ โดยมีชุมชนแรกตั้งอยู่บริเวณปากคลองเจ็ด เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการขุดคลองข่อยก่อนคลองอื่นๆ รวมทั้งเป็นคลองข่อยที่เชื่อมต่อกับคลองแสนแสบ (สุภางศ์ จันทวานิช อ่างใน สถาบันไทยศึกษา 2537) จนกระทั่งต่อมาในปี พ.ศ. 2444 รัชกาลที่ 5 ได้ทรงโปรดฯ ให้แบ่งเขตแขวงเมืองโดยกำหนดเขตท้องทุ่งเป็นเมืองธัญบุรี โดยกำหนดเขตของเมือง คือ ทางด้านทิศตะวันตกตั้งแต่ทางรถไฟสายนครราชสีมา ไปทางทิศตะวันออกจนถึงคลองสิบสี่ฝั่งตะวันตก จดแขวงเมืองนครนายกและฉะเชิงเทรา ทิศเหนือจดกรุงเก่า และทิศใต้จดแขวงกรุงเทพฯ และมีธนบุรี (ปียานา บุนนาคและคณะ 2525)

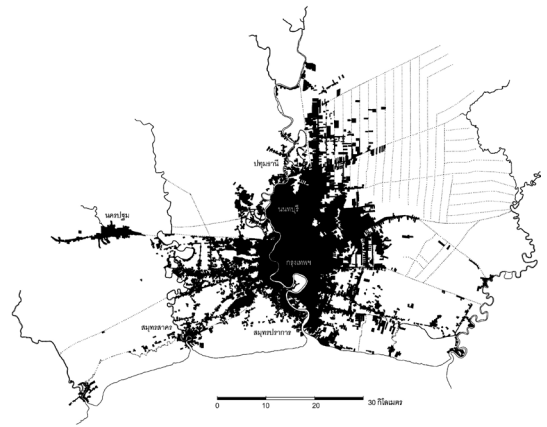
แผนที่ 5: แสดงพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2443 เปรียบเทียบกับรูปแบบของคลองขุดในสมัยรัตนโกสินทร์
ที่มา: ปรับปรุงจากแผนที่เดิมของ Stemstein, L. อ่างใน ปียานา บุนนาค และคณะ (2525)

ในยุคบุกเบิกพื้นที่ คือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2432 ปรากฏว่ามี การอพยพย้ายเข้ามาในพื้นที่ทุ่งรังสิตอย่างต่อเนื่อง และเกิดการขยายตัวของชุมชนตามลำน้ำ แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพื้นที่ทุ่งรังสิตมีขนาดกว้างใหญ่จึงทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายโดยทั่วไป (สุภางศ์ จันทวานิช อ่างใน สถาบันไทยศึกษา 2537) และเนื่องจากชาวนาส่วนใหญ่ทำนาบนพื้นที่ที่เช่าต่อมาจากเจ้าของที่ดิน จึงทำให้ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ทุ่งรังสิตส่วนใหญ่เป็นแบบชั่วคราว คือมีการย้ายถิ่นฐานอยู่ตลอดเวลา (สุนทรีย์ อาสะวีย์ และเรืองวิทย์ ลิมปนาท อ่างใน สถาบันไทยศึกษา 2537) ประกอบกับปัญหาเรื่องน้ำและดินเปรี้ยวที่ส่งผลให้ชาวนาไม่สามารถเพาะปลูกนาได้ผลผลิตที่ดี ทำให้เกิดการอพยพย้ายออกจากพื้นที่ทุ่งรังสิตเป็นจำนวนมาก โดยในปี พ.ศ. 2449 มีจำนวนมากถึง 1,000 ครอบครัว (ธนวัตร จารุพงษ์สกุล อ่างใน สถาบันไทยศึกษา 2537)

จวบจนเมื่อได้มีการพัฒนาระบบชลประทานที่ดีขึ้นในปี พ.ศ. 2467 จึงได้มีการอพยพกลับเข้ามาทำนาในพื้นที่ทุ่งรังสิตอีกครั้ง และเมื่อเกษตรกรเริ่มได้สิทธิการครอบครองที่ดินเป็นของตนเอง จึงทำให้มีการตั้งถิ่นฐานถาวรขึ้น และเกิดเป็นชุมชนเกษตรขนาดเล็กที่กระจายอยู่ตามคลองข่อยต่างๆ เพิ่มขึ้นตามมา (สุภางศ์ จันทวานิช อ่างใน สถาบันไทยศึกษา 2537)

แผนที่ 6: แสดงพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2523 เปรียบเทียบกับรูปแบบของคลองขุดในสมัยรัตนโกสินทร์
ที่มา: ปรับปรุงจากแผนที่เดิมของ Sternstein, L. อ้างใน ปิยนาด บุนนาค และคณะ (2525)

แผนที่ 7: แสดงพื้นที่เมืองของภาคกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ในปี พ.ศ. 2545 เปรียบเทียบกับรูปแบบของคลองขุดในสมัยรัตนโกสินทร์
ที่มา: อ่านค่าจากภาพถ่ายดาวเทียม ปี พ.ศ. 2545 จาก Google Map

ภายหลังปี พ.ศ. 2500 ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกยุคหนึ่งต่อการขยายของเมืองในพื้นที่ทุ่งรังสิต กล่าวคือ เป็นปีที่ได้รับผลจากการพัฒนาตามแผนเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่หนึ่ง โดยได้มีการเพิ่มช่องประชากรในพื้นที่ทุ่งรังสิตอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะใน 4 อำเภอหลักซึ่งในได้แก่ อำเภอคลองหลวง ลำลูกกา ธัญบุรี และหนองเสือ ทั้งนี้เนื่องมาจากการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว (สุภางค์ จันทวานิช อ้างใน สถาบันไทยศึกษา 2537) โดยเฉพาะกระจายตัวไปตามทางหลวงหมายเลข หนึ่ง ถนนพหลโยธิน ได้เกิดโรงงานสมัยใหม่ที่ใช้เครื่องจักรกลเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งได้เกิดเป็นเขตอุตสาหกรรมต่างๆ เช่น เขตอุตสาหกรรมนวนคร ส่งผลให้เกิดการพัฒนาพื้นที่พาณิชย์กรรมและที่อยู่อาศัย กระจายตัวรอบพื้นที่โรงงานอุตสาหกรรม รวมทั้งตามถนนสายหลักเลียบคลองรังสิต-องครักษ์ และถนนเลียบคลองซอยต่างๆ (สำนักงานโยธาและผังเมืองฯ 2548)

อีกทั้งการเพิ่มขึ้นของมูลค่าที่ดินในช่วง พ.ศ. 2531 ประกอบกับความต้องการที่อยู่อาศัยในพื้นที่ชานเมืองกรุงเทพมหานครที่มีแนวโน้มการขยายตัวไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศเหนือที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้ผู้ที่ซื้อที่ดินในพื้นที่ทุ่งรังสิตในราคาถูกลง เริ่มนำที่ดินมาจัดสรรทำกำไรในระยะเวลาต่อมาเป็นจำนวนมาก จากในปี พ.ศ. 2524 ที่มีหมู่บ้านจัดสรรของเอกชนในพื้นที่ทุ่งรังสิตและพื้นที่ใกล้เคียง

เพียง 4 โครงการ ได้เพิ่มขึ้นเป็น 28 โครงการ ในปี พ.ศ. 2537 ซึ่งได้มีการระบุถึงจำนวนหน่วยพักอาศัยในโครงการจำนวนถึง 16,148 หน่วย (สุนทรีย์ อาสะวีย์ และเรืองวิทย์ ลิ้มปนาท อ้างใน สถาบันไทยศึกษา 2537) และพบว่าการกระจายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในบริเวณพื้นที่ริมคลองรังสิตตั้งแต่คลองสามถึงคลองห้า (สำนักงานโยธาและผังเมืองฯ 2548)

เนื่องจากพื้นที่ทุ่งรังสิตอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ ประกอบกับมีเส้นทางคมนาคมสะดวกและอยู่ใกล้สนามบินดอนเมือง จึงทำให้เกิดการลงทุนทางด้านพาณิชย์กรรมต่างๆ อาทิเช่น ห้างสรรพสินค้าจำนวนมาก ริมถนนพหลโยธินระหว่างสนามบินดอนเมืองและบริเวณคลองหนึ่ง และแหล่งรวบรวมสินค้าทางการเกษตรขนาดใหญ่ อาทิเช่น ตลาดสี่มุมเมือง และตลาดไท เป็นต้น รวมทั้งการพัฒนาพื้นที่สถานศึกษาขนาดใหญ่ต่างๆ อาทิเช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ศูนย์รังสิต มหาวิทยาลัยกรุงเทพ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีแห่งเอเชีย (AIT) และอุทยานวิทยาศาสตร์แห่งชาติ เป็นต้น (สำนักงานโยธาและผังเมืองฯ 2548) จากแผนที่แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินจังหวัดปทุมธานี พ.ศ. 2545 พบว่าพื้นที่ความเป็นเมืองในทุ่งรังสิตมีรวมประมาณ 210,300 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 14 ของพื้นที่ทุ่งรังสิตทั้งหมดโดยประมาณ (ที่มา: สำนักงานโยธาและผังเมืองฯ 2548)

ทุ่งรังสิตในอนาคต

จากข้อมูลของสำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย พบว่า ในปี พ.ศ. 2545 พื้นที่ชั้นในของทุ่งรังสิตมีประชากร 474,603 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 5 โดยประมาณของจำนวนประชากรในภาคกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล โดยมีการกระจายตัวอยู่มากที่สุดในอำเภอธัญบุรี และมีความหนาแน่นของประชากรเท่ากับ 669 คนต่อตารางกิโลเมตร และจากการคำนวณอัตราการเปลี่ยนแปลงประชากรของจังหวัดปทุมธานีพบว่าอัตราการย้ายสุทธิเท่ากับร้อยละ 4.52 และแสดงให้เห็นว่าอัตราการเพิ่มของประชากรเป็นผลมาจากการย้ายถิ่นฐาน โดยมีอัตราการการย้ายสุทธิสูงสุดอยู่ที่อำเภอธัญบุรี คือ ร้อยละ 6.45 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเป็นพื้นที่ที่รองรับประชากรอันเนื่องมาจากการขยายตัวของกรุงเทพฯ (ที่มา: สำนักงานโยธาและผังเมืองฯ 2548)

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา กรุงเทพมหานครมีอัตราการเพิ่มประชากรลดลง ในขณะที่จังหวัดปริมณฑลมีอัตราการเพิ่มประชากรเพิ่มขึ้น (กาญจนา ตั้งชลทิพย์ 2550) ทั้งนี้ น่าจะมีสาเหตุจากการพัฒนาระบบคมนาคมขนส่งที่เชื่อมต่อกันค่อนข้างสะดวก จึงส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายประชากรจากศูนย์กลางของภาคมุ่งสู่พื้นที่ใกล้เคียง จึงทำให้คาดการณ์ได้ว่าจะทำให้เกิดการขยายความเป็นเมืองในพื้นที่เขตปริมณฑล เพื่อเป็นที่อยู่อาศัย แหล่งงาน ศูนย์กลางการศึกษา และอื่นๆ (กรมโยธาธิการและผังเมือง 2551)

ประกอบกับวิสัยทัศน์ของจังหวัดปทุมธานี ที่เป็นนโยบายส่วนหนึ่งในการพัฒนาภาคกรุงเทพมหานครและปริมณฑลที่มุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาให้เกิดความสมดุลทั้งภาคจากการวางแผนการกระจายกิจกรรมออกสู่ภายนอก กรุงเทพมหานคร ได้มีการกำหนดประเด็นยุทธศาสตร์ในการปรับเปลี่ยนอุตสาหกรรมรูปแบบดั้งเดิมทางการเกษตรและอุตสาหกรรม ไปสู่การจัดกรรูปแบบใหม่ที่เน้นการพัฒนาเชิงความรู้ (Knowledge Based Industry) รวมทั้งเป็นศูนย์กลางเพื่อการผลิต และการกระจายสินค้าและบริการระหว่างภาคต่างๆ (สำนักงานโยธาและผังเมืองฯ 2548)

ด้วยปัจจัยในปัจจุบันต่างๆ ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นแนวโน้มพัฒนาการความเป็นเมืองในพื้นที่ทุ่งรังสิตที่น่าจะเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในอนาคต โดยเฉพาะพื้นที่ใน 4 อำเภอหลักชั้นในของทุ่งรังสิตได้แก่ อำเภอคลองหลวง ลำลูกกา ธัญบุรี และหนองเสือ ในจังหวัดปทุมธานี ซึ่งจากการศึกษาลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินจังหวัดปทุมธานี พ.ศ. 2545 (ที่มา: สำนักงานโยธาและผังเมืองฯ 2548) พบว่าการขยายตัวของความเป็นเมืองของพื้นที่ดังกล่าว ได้เริ่มผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ชานเมืองของกรุงเทพฯ ตามระบบโครงข่ายสาธารณูปโภค จนเกือบเป็นเมืองเดียวกันแล้ว

บทสรุป

จากการศึกษาสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการความเป็นเมืองกรุงเทพมหานครที่ได้ดำรงควบคู่ไปกับพัฒนาการพื้นที่สีเขียวในอดีตมาตั้งแต่ยุคแห่งการสถาปนาเมืองหลวงและปรากฏเป็นบทบาทที่เด่นชัดเมื่อเกิดการขยายพื้นที่เกษตรกรรมชานเมืองไปยังพื้นที่ที่รกร้างรอบเมืองเพิ่มมากขึ้น ภายหลังจากทำสนธิสัญญาเบาริง จวบจนมีการนำเอาความรู้วิชาการและเครื่องมือจากตะวันตกเข้ามาประยุกต์ใช้ในการอุตสาหกรรม และการพัฒนาระบบชลประทานให้ทันสมัยบนพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จนทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่เกษตรกรรมชานเมืองอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในพื้นที่ทุ่งรังสิต

ในขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นว่า พลวัตพื้นที่สีเขียวชานเมืองในอดีต ได้เป็นปัจจัยเบื้องต้นหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของความเป็นเมืองของกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะในพื้นที่ทางด้านเหนือ คือ เมื่อมีการขยายตัวของประชากรออกไปในพื้นที่ชานเมืองภายหลังการอุตสาหกรรมและการจับจองพื้นที่ดินริมคลองเพื่ออยู่อาศัยและทำการเกษตรกรรม เกิดเป็นพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานจากลักษณะชุมชนชั่วคราวมาเป็นชุมชนเกษตรขนาดเล็กที่กระจายอยู่ตามคลองซอย จนกระทั่งเมื่อมีการพัฒนาในยุคอุตสาหกรรมทำให้ความเป็นเมืองในพื้นที่ทุ่งรังสิตเติบโตมากขึ้น และได้กลายเป็นแหล่งพัฒนาที่อยู่อาศัยชานเมืองกรุงเทพฯ ที่มีแนวโน้มว่าจะเป็นพลวัตที่ดำเนินเติบโตต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

- กฤษ เพิ่มทันจิตต์. 2536. ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเกิดเป็นเมือง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัท ศรีเอทีพีบลิสซิ่ง จำกัด.
- Permtanjit, G. 1993. Trisadi lae naew kwam kid kiew kap krabaun karn kerd kwam pen Muang [Theory and Concept of Urbanization], Bangkok, Creative Publishing Ltd.
- กรมโยธาธิการและผังเมือง. 2551. ผังภาคกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ปี พ.ศ.2600. กรุงเทพฯ:กระทรวงมหาดไทย.
- Krom Yotha Thikarn lae Pang Muang. 2008. Pang Pak Krung Thep Maha Nakorn lae Parimonthon por sor 2600 [Bangkok Metropolitan Regional Plan: 2053], Bangkok: Ministry of Interior
- กาญจนา ตั้งชลทิพย์. 2550. กรุงเทพมหานคร: เมืองโตเดี่ยวตลอดกาลของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- Tangchonlatip, K. 2007. Krung Thep Maha Nakorn: Muang toh diew talod karn khong pra tade Tai [Bangkok Metropolis: Primate city of Thailand], Bangkok: Institute of Population and Social Research, Mahidol University
- ปียานดา บุญนาค, ดวงพร นพคุณ, สุวิวัฒนา ธาดานิติ. 2525. คลองในกรุงเทพฯ: ความเป็นมาการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Bunnag, P., Nopkhun, D., Thadaniti, S. 1982. Klong nai Krung Thep: kwam pen ma, karn plian plang, lae pon kratob tor Krung Thep nai rob song roi pee [Canals in Bangkok: History, changes and their impact 178 A.D. – 1982 A.D.], Bangkok: Research Affair Ofce, Chulalongkorn University
- สถาบันไทยศึกษา. 2537. โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษกร้อยปีฉลองรังสิต. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Satabun Thai Suksa. 1994. Krong karn vijai nam rong chalerm phra kiet kanchanapisek roi pee klong Rangsit [The golden jubilee research project: 100th Year of Klong Rangsit], Bangkok: Institute of Thai Study, Chulalongkorn University
- สำนักโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดปทุมธานี. 2548. เอกสารประกอบการวางและจัดทำผังรวมจังหวัดปทุมธานี. จังหวัดปทุมธานี.
- Samnak Yotha Thikarn lae karn Pang Muang Pathum Thai. 2005. Aekasarn prakop karn wang lae jud tum Pang Rourm Changwat Pathum Thani [Concept Plan for Pathum Thani: Working Report], Pathum Thani: Pathum Thani Province
- Arsawai, S. (1987). History of Rangsit Canal: Land development and its social impact during 1888-1918. Bangkok, Thammasat University Press.
- Jarupongsakul, T., Kaida, Y. (2000). The Imagescape of the Chao Phraya delta into the year 2020. The Chao Phraya Delta: Historical development, dynamics, and challenges of Thailand's Rice Bowl.
- Jongkroy, J. (2009). Urbanization and changing settlement patterns in peri-urban Bangkok. Kasetsart J, (Soc. Sci) 30: 303-312
- Nathalang, S. (2000). Rangsit in transition: urbanization and cultural adaptation in central Thailand. The Chao Phraya Delta: Historical development, dynamics, and challenges of Thailand's rice bowl.
- Punpueng, S. (1999). Bangkok and its environment as the context of commuting. Journal of Population and Social Study, Volume 7 Number 2 - January.
- Siamwalla, A. (1996). Thai Agriculture: From engine of growth to sunset status. Thailand development research institute (TDRI).
- Srisawalak-Nabangchange. O., Wonghanchao, W. (2000). Evolution of land-use in urban-rural fringe area: The case of Pathum Thani. The Chao Phraya Delta: Historical development, dynamics, and challenges of Thailand's rice bowl.

Suthakavatin, R. (2002). The emergence of Bangkok Metropolitan Region: A perspective from the retrospect of National Development Policies, National Economics & Social Development Board.

UNFPA. (2007). Population & Development: Urbanization, United Nations Population Fund, Retrieved May 2010, from the UNFPA Web site: <http://www.unfpa.org>.